

Юліанна Цвєткова,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000 0001 7557 7048

<https://doi.org/10.37374/2019-35-02>

УДК 342.731+34.01(4+7)

Свобода віросповідання: поняття та співвідношення з іншими правами людини у державах західної традиції права

Свобода віросповідання є одним із основних загальносоціальних прав людини. Вона визнається як одна із базових, політичних та громадянських свобод та включена за класифікацією К. Васака до категорії I покоління, [1] категорично визнаного як невід'ємне у західній традиції права починаючи з часів Французької революції. Зміст права на свободу віросповідання достатньо чітко викладений в основних деклараціях, починаючи від Загальної декларації прав людини ООН 1948 р. та завершуючи відповідними статтями у конституціях різних держав, в тому числі й України (ст. 35) [2]. В усіх цих актах свобода віросповідання зводиться до права людини сповідувати свою релігію особисто або спільно з іншими особами, змінювати її та не зазнавати обмежень від держави в цій сфері, якщо тільки це не відповідає інтересам громадської безпеки та захисту прав інших осіб [3; 4; 2]. Інколи, як у випадку законодавства України, додається змістовний елемент «право не сповідувати жодної релігії», що на

нашу думку є поступкою багаторічній традиції атеїзму, популярній у Радянському Союзі.

Ідеально задеклароване у міжнародних та національних актах та теоретично обгрунтоване у багатьох працях юристів-науковців [5; 6] поняття «свобода віросповідання» сьогодні на практиці створює велику кількість правозастосовчих проблем та викликає бурхливі дискусії як серед юристів та політиків, так і серед пересічних громадян та громадських організацій. Ренесанс релігійних організацій у державах західної традиції права, емігрантська криза та низка політичних, економічних та соціальних факторів призвела до ревізії важливості цієї базової свободи та пошуків розв'язання пов'язаних з нею проблем на рівнях розробок науковців, діяльності правотворчих органів та рішень ЄСПЛ. Для вирішення цієї проблеми ми вважаємо доречним повернутися до базових принципів та явищ, що формують інститут свободи віросповідання, адже саме при їх розгляді можна в

повній мірі усвідомити шляхи майбутнього подолання кризових явищ у цій царині.

Дослідженню змісту права на свободу віросповідання та пов'язаних з ним явищ приділяли увагу такі дослідники як Дж. Аріф, І. Дахова, О. Лаврик, Ж. Нео, Ч. Тейлор, С. Ферарі. Проте, у їх працях не зроблено спроби продемонструвати суперечності у змісті та реалізації цього права в контексті співвідношення з іншими правами та свободами людини і громадянина.

Завданням статті є визначення особливостей змісту права на свободу віросповідання в контексті його суперечностей зі змістом інших свобод людини та громадянина при реалізації в державах західної традиції права.

Проблема полягає в тому, що визначення змісту права на свободу віросповідання ґрунтується на розумінні статусу держави в механізмі регулювання релігійних правовідносин як стороннього спостерігача, своєрідного модератора, який не повинен бути особисто зацікавленим у цих правовідносинах та варіантах їх розв'язання. Саме такий статус може надати державі в особі її органів право та реальну можливість неупереджено розв'язувати суспільні конфлікти завдяки застосуванню своїх правових механізмів. Статус держави як неупередженого модератора можливо втримати тільки за умови визнання держави безапелювано секуляризованою, що, в принципі, й передбачалося в ідеології Французької революції XVIII ст. Її мислителі категорично проголошували віднесення релігійної сфери до внутрішнього, радикально приватно-правового життя людини, ототожнюючи її зі свободою совісті як глибоко індивідуального морального чинника [7]. Сама філософія процесу участі держави у релігійних правовідносинах виходила з ідеї відсутності у державних органів ставлення до якоїсь релігії як до привілейованої та превальованої.

У відповідь на цей проголошений у політичній та правовій думці ідеальний стандарт, більшість держав західної традиції права у своєму законодавстві де-юре заявлені світськими та секуляризованими. Проте де-факто регулювання відносин релігійних організацій та суспільних і державних структур в Європі є дуже неоднозначним та далеким від зведення його у стандарт класичної теорії секуляризованої ліберальної держави [8; 9; 10]. Величезна кількість європейських держав не маючи певної релігії за офіційну державну, при цьому мають її за панівну у більшості кількості свого населення. Принципи демократії, що формують державну політику, природно примушують брати до уваги погляди цієї більшості, дослухатися до її вимог та відстоювати її інтереси, адже, врешті решт, вони підтримуються в електоральному полі та впливають на формування представницьких державних органів.

Проблемою в правовому регулюванні релігійних відносин є те, що вони не залишаються виключно у внутрішній приватно-правовій сфері особистісного правозастосування, як це передбачено теорією здійснення особистісних прав людини та роз'яснено у практиці ЄСПЛ [11, с. 247]. На практиці ж внаслідок свого тісного зв'язку з менталітетними та моральними явищами, релігійні відносини, особливо ті, що мають колективний характер, виплескуються у зовнішні, публічно-правові відносини. І ці прояви здійснюють як представники масових релігій, інтереси яких державні органи забезпечують через правове регулювання ґрунтуючись на демократичних принципах відстоювання інтересів більшості та на свободі проявів релігійних почуттів, так і представники немасових релігій. Однак сама сутність більшості релігій як вчень, що пропонують своїм adeptам вибірковість та винятковість власного шляху, [12; 13] часто тягне за собою не тільки бажання реалізувати власний культ, але й встановити його пану-

вання у моралі та образі життя суспільства.

Таким чином, утворюється дихотомія у балансі захисту релігійних прав народів тих держав, де існує певна переважна пануюча релігія, та свободи віросповідання інших осіб, які її не підтримують, але масово проживають в цій державі. Державні регулятори правовідносин опиняються у правовій та суспільно-політичній пастці. З одного боку вони повинні задекларувати свободу віросповідання усіх людей, що є громадянами або проживають на їх території, адже це є невід'ємним стандартом права держави, що претендує на статус цивілізованої та правової. З іншого боку демократичні принципи організації суспільства вимагають дослухатися інтересів більшості. Так, наприклад, значного наукового резонансу набули дискусії щодо результатів референдуму у Швейцарії 29.11.2009, на якому 57,5 % населення проголосували за заборону будівництва мінаретів у державі [14]. Формально тут населення результатами демократичної ініціативи вимусило державні органи порушити свободу віросповідання представників непануючої релігії. Не менш активного обговорення викликали закони, прийняті в Данії, Швеції та Норвегії про заборону ритуальних забоїв тварин, передбачених в ісламі та іудаїзмі [15]. Прийняті на вимоги організацій захисту тварин, фактично вони порушують права громадян цих держав на дотримання релігійної практики та ритуальних обрядів, передбачене згаданими вище міжнародними актами [3; 4].

Концепт свободи віросповідання, захищений державним регулюванням ґрунтується на вже згаданому праві держави обмежити свободу віросповідання особи тоді, коли це порушить права і інтереси інших осіб. Проте сама сфера релігійних правовідносин та релігійних інтересів осіб ґрунтується на категоріях «почуттів вірян», які не зважаючи на багато праць на цю тему, [16] на нашу думку зали-

шаються виключно теоретичними. Ступень їх задоволення чи образи взагалі виходить в категорії моральної шкоди, яка настільки абстрактна, що практично не може бути доведена на практиці. Визначити за допомогою юридичних засобів доказування що особа зазнала психологічних страждань через негативне ставлення іншими до її релігії, та виміряти цю шкоду у конкретних компенсаційних чи негативних діях є досить непростим завданням як для юриста-теоретика так і для юриста-практика [17]. Більшість населення, що сповідує певну релігію, завжди може застосувати суспільний тиск, підкріплений демократичними механізмами та вимусити навіть найсекуляризованішу державу реалізувати ті моделі регулювання релігійних правовідносин, які ця більшість вважає за оптимальні для себе.

Не менш перспективним вбачається й поле державно-правового тиску й для релігійної меншості. Обвинувачення в дискримінації як суспільства, так і державних органів часто стає інструментом своєрідного шантажу, який може бути використаний як на внутрішньодержавній, так і на міжнародній арені, та принести державам, що декларують себе як захисників усіх прав і свобод людини і громадянина багато проблем. Так, державні органи України були звинувачені у дискримінації Православної церкви Московського патріархату після офіційного звернення Президента України та Верховної Ради до Константинопольського патріарху Варфоломія про надання томосу про автокефалію [18] та створення нової Православної церкви України. Відомий своїми радикально релігійними православними поглядами народний депутат В. Новинський успішно організував збір підписів 45 депутатів, необхідних для подання до Конституційного Суду України. В цьому поданні зазначалося, що звернення Президента П. Порошенка, підтримане Верховною Радою України, нівелює релігійну свободу, загрожує

міжконфесійному миру та є прямим втручанням держави в справи церкви [19]. Три позови з аналогічними претензіями було подано до Верховного Суду від релігійних громад Московського патріархату [20]. Конституційний Суд України відхилив подання В. Новинського, мотивуючи це виходом за межі своєї компетенції. Справа у Верховному Суді ще триває. Наслідком цих дій стало завдання шкоди репутації України як держави з гарантованими релігійними свободами.

Мусульманські організації ініціювали хвилю незадоволення серед багатьох міжнародних організацій щодо вже згаданого референдуму в Швейцарії. За їхніми ініціативами ООН видало засуджуючу дії Швейцарії резолюцію у 2010 р., звинувативши Швейцарію у релігійних наклепах та образах і навіть у ісламофобії [21].

Активний спротив зазнало запровадження у Франції та інших європейських державах заборони на закритий мусульманський жіночий одяг. ЄСПЛ в 2018 р. по справі «Лачірі проти Бельгії» визнало порушенням ст. 9 Конвенції про захист прав людини вимогу бельгійських судових приставів не допустити до судового засідання жінку у хіджабі [22]. Хоча в цілому ЄСПЛ як правило визнає за державами право встановлювати законодавчі обмеження у релігійному одязі та поведінці, спра-

ви про порушення ст. 9 європейськими державами та їх органами постійно з'являються у його провадженні. Це є свідченнями того, що концепція гарантування державою людині свободи віросповідання навіть у приватно-правовій сфері при виході з декларативної форми у практичну реалізацію залишає дуже багато спірних правових ситуацій.

Підсумовуючи вищезазначене, визначаємо, що:

- гарантоване державою право на свободу віросповідання на практиці можливо реалізувати в повному обсязі не просто у секуляризований державі, але в державі, в якій немає великих груп населення з пануючою релігією;

- при наявності великих груп населення, що сповідують певну релігію, демократичні інститути свободи слова, виборності влади та представництва нею інтересів більшості будуть заважати державним органам реалізувати повну свободу віросповідання для релігій меншості;

- якщо держава обіймає на міжнародно-правовій та політичній арені поважне місце, має статус демократичної та правової, дбає про свою репутацію в цій царині, релігійна меншість може скористатися цією ситуацією для обвинувачень у дискримінації та ініціювати тиск на державу з боку інших учасників міжнародно-правових відносин.

Список використаних джерел

1. Vasak K. Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights. *UNESCO Courier* 30:11. - Paris: United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization. 1977. November.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30
3. Загальна декларація прав людини : Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93, стор. 89, стаття 3103, код акта 45085/2008.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1953 р. Ст. 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 25.11.2019).
5. Дахова І. І. Зміст права на свободу совісті та віросповідання. *Форум права*, 2016. №4. С. 107-112.

6. Лаврик О. А. Свобода віросповідання людини як суб'єктивне юридичне право, його забезпечення в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*, 2011. №1. С. 68-75
7. Собуль А. Философы и Французская революция. *Французский ежегодник*. М., 1984. С. 138-149
8. Arif A. Jamal, Neo Jaclyn L. Religious Pluralism and the Challenge for Secularism. *Journal of Law, Religion and State*. 2019. №7 P. 1-12
9. Ferrari S. Models of State-Religion Relations in Western Europe in A. D. Hertzke (ed.) DOI:10.1093/acprof:oso/9780199930890.003.0009
10. Taylor C. The Meaning of Secularism. *The Hedgehog Review*. 2010. № 12(3). P. 23.
11. Дудаш Т. І. Практика Європейського Суду з прав людини: навчальний посібник. К.: Алерта, 2013. 367 с.
12. Лубський В. І. Релігієзнавство: підручник. К.: Академвидав, 2002. С. 367-381.
13. Релігія. Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.). К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П — С. 736 с.
14. Minarett-Verbot und die Kosten für die Schweizer Wirtschaft. URL: <https://sofortkredit.guide/minarette/>; Stephens T. 29.11.2009. URL: <http://www.swissinfo.ch/eng/minaret-result-seen-as--turning-point-/7793740>
15. Lerner P., Mordechai Rabello A. The Prohibition of Ritual Slaughtering (Kosher Shechita and Halal) and Freedom of Religion of Minorities. *Journal of Law and Religion*. 2007. №1, 2. P. 217–226.
16. Федотова Ю. Е. Оскорбление религиозных чувств верующих и уголовный закон: работа над ошибками. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2016. №1 (35). С.199-205
17. European Commission for Democracy through Law. *Report on the Relationship between Freedom of Expression and Freedom of Religion: The issue of Regulation and Prosecution of blasphemy, religious insult, and incitement to religious hatred*. P. 9-34
18. Звернення до Патріарха Варфоломія щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні : Постанова Верховної Ради України № 1422 – VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-19#n9>
19. Конституційне подання № 04-03/6-921 від 12/12/2018. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/3_6718.pdf.
20. Справа №9901/834/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77361142>.
21. Muigai Githu (July 12, 2010). *Report of the Special Rapporteur on contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance on the manifestations of defamation of religions, and in particular on the ongoing serious implications of Islamophobia, for the enjoyment of all rights by their followers*. United Nations. Retrieved June 21, 2012.
22. *Lachiri vs Belgium* (in French). App. No. 3413/09. ECHR Judgment of 18.09.2018.

Цветкова Ю. В. Свобода віросповідання: поняття та співвідношення з іншими правами людини у державах західної традиції права

Стаття присвячена визначенню особливостей змісту права на свободу віросповідання в контексті його суперечностей зі змістом інших свобод людини та громадянина при реалізації в державах західної традиції права. Доводиться, що гарантоване державою право на свободу віросповідання на практиці можливо реалізувати в повному обсязі не просто у секуляризованій державі, але в державі, в якій немає великих груп населення з пануючою релігією. Реалізація інших демократичних прав

і свобод людини і громадянина можуть докорінно впливати на забезпечення державою здійснення права на свободу віросповідання релігійних меншостей.

Ключові слова: свобода віросповідання, секуляризація, права меншин.

Цветкова Ю. В. Свобода вероисповедания: понятие и соотношение с другими правами человека в государствах западной традиции права

Статья посвящена определению особенностей содержания права на свободу вероисповедания в контексте его противоречий с содержанием других свобод при их реализации в государствах западной традиции права. Доказывается, что гарантированное государством право на свободу вероисповедания на практике возможно реализовать в полном объеме не просто в секуляризированном государстве, но в государстве, в котором нет значительных групп населения с господствующей религией. Реализация других демократических прав и свобод человека и гражданина могут радикально влиять на обеспечение государством осуществления права на свободу вероисповедания религиозных меньшинств.

Ключевые слова: свобода вероисповедания, секуляризация, права меньшинств.

Tsvietkova Y. The freedom of faith: the concept and relation to other human rights and freedoms in the states of the Western legal tradition

The article is dedicated to determinations of the Right for Freedom of Faith content in the context of its disagreements to the contents of other Human and Citizens' Liberties when they are implementing in the states of western legal traditions.

Determining the content of the right to freedom of religion is based on an understanding of the status of the state in the mechanism of regulating religious relations as a third party observer, a kind of moderator who should not be personally interested in these legal relationships and variants of their resolution. It is this status that can give the state, in the person of its organs, the right and real opportunity to impartially unleash

The article proves that Freedom of Faith, guarantying by the state, could be implemented in the legal practice in its full scope not just in the secular state. Exactly this idea was put in the base of the Freedom of Faith by its developers in the sunrise of the Modern era. Freedom of Faith as a basic human right in practice could be activated in the states, where significant population groups with certain dominant religion do not exist. The realization of other democratic and universally recognized human rights and freedoms could have radically impact on the providing by the state practical and real activities on the field of the Freedom of Faith for the religious minorities.

If there are big groups of population with certain religious beliefs in any democratic legal state, then the basic freedoms of speech, meetings, authorities' elections and governmental representation will hamper to the governmental authorities to reach the full Freedom of Faith for religious minorities. This is proved with different causes and precedents in the legal practice of European countries and even of international bodies, such as the European Court of Human Rights.

When the state has an important and respectful place on the international legal and political world, has the democratic and libertarian status - it became vulnerable from others. Religious minorities could benefit from this vulnerability and accuses the state and its majority's communities of discriminations and organize pressure on the state from other members of the international and legal relations.

Key words: Freedom of Faith, secularization, minorities' rights.